

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 3)

חזרת שליח הציבור

יחידה מספר 12

ביחידה הקודמת הגדרנו את המניין ואת משמעות התפילה במניין. למדנו שעיקר התפילה במניין היא העמידה של הציבור בתפילת לחש יחד, ולא חזרת שליח הציבור. ביחידה זו נעמוד על מהות חזרת שליח הציבור, ואת היחס בינה ובין תפילת הציבור.

התפילה במניין

מסכת ראש השנה מסתיימת במשנה זו:

משנה מסכת ראש השנה פרק ד משנה ט

כשם ששליח צבור חייב, כך כל יחיד ויחיד חייב. רבן גמליאל אומר: שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן לפי חכמים, ישנם שני חיובים נפרדים – חיוב של תפילת כל יחיד ויחיד, וחיוב של תפילת שליח הציבור. רבן גמליאל סובר שתפקידו של שליח הציבור הוא להוציא את הרבים ידי חובתם. בגמרא מובא המשך הויכוח:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף לד עמוד ב

תניא, אמרו לו לרבן גמליאל: לדברידך, למה צבור מתפללין? אמר להם: כדי להסדיר שליח צבור תפלתו. אמר להם רבן גמליאל: לדבריכם, למה שליח צבור יורד לפני התיבה? אמרו לו: כדי להוציא את שאינו בקי. אמר להם: כשם שמוציא את שאינו בקי - כך מוציא את הבקי

רבן גמליאל, הסובר שהחזן מוציא את כולם ידי חובת תפילתם, סובר תפילת הלחש נועדה לאפשר לחזן להכין את תפילתו. חכמים מסכימים שמטרת חזרת הש"ץ היא להוציא אחרים ידי חובתם, אך היא נועדה להוציא את האנשים שאינם בקיאים בלבד. במסכת סוכה (דף לח ע"ב) מובאות סדרת מקורות לכך שבענייני הלכה "שומע כעונה". אך לעניין תפילה, שהיא בקשת רחמים על עצמנו, אינו נכון שאחר יתפלל עבורנו:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק ג הלכה ג

לא מסתברא בתפילה (שאחר יוציא), שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו

מן הגמרא עולה כי אין חולק ששליח הציבור מתפלל את תפילת הלחש שלו בכדי להסדיר את תפילתו. המחלוקת היא אם לאחר מכן מוציא את כולם ידי חובתם (ואם כן, תפילת לחש של שאר הציבור נועדה להסדיר את תפילת שליח הציבור בלבד), או שמא רק את שאינם בקיאים (ואם כן תפילת לחש של שאר הציבור נועדה לקיים את מצוותם). כך או כך, תפילת הלחש של שליח הציבור נועדה להסדיר את תפילת שליח הציבור.

ראוי ללמוד מכך מוסר גדול. גם הבקי שניגש לפני התיבה פעמים רבות נדרש לחזור על תפילתו בכל פעם, בכדי ששליחותו תעשה כראוי:

מחצית השקל אורח חיים סימן קכד ס"ק ג

כיון דמתפלל לרבים חשו טפי, ואפילו תפלה שאינה של פרקים צריך לסדר ... דאפילו במקום שהש"ץ קורא בתורה לא יקרא בצבור אלא אי"כ סידר הדברים בינו לבין עצמו תחלה. וסתם הדברים משמע אפילו במקום שהש"ץ רגיל מכל מקום צריך ש"ץ להסדיר, ועל כרחך צ"ל דבציבור החמירו

הרב פיינשטיין מעלה מכך נפקא מינה מעשית חשובה:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן כט

אם הש"ץ שמתפלל בעצמו בנוסח ספרד ויורד לפני התיבה במקום שהצבור מתפללין בנוסח אשכנז ולהיפוך, צריך גם כשמתפלל בלחש להתפלל בנוסח המקום שמתפללים הצבור משום שטעם שהש"ץ מתפלל בלחש הוא כדי שישדיר תפלתו ולא יכשל בלשונו כשיתפלל בקול רם לפני הצבור

כאמור, מטרת תפילת הלחש של שליח הציבור היא להסדיר את תפילתו עבור הציבור. אם כך, עליו להתפלל בנוסח של החזרה!
ברם, רבים מן הפוסקים חולקים על כך:

שו"ת שואל ומשיב מהדורה תליתאה חלק א סימן רמז

אם צריך להתפלל לפני התיבה אין יעשה הנה בלחש יאמר נסחתו ובתפלת חזרת הש"ץ יעין בהסדור ויאמר כנוסח ספרד

שו"ת מנחת יצחק חלק ו סימן לא

הנה כנודע המנהג שבלחש מתפללים בנוסח שלו רק בקול רם אומר כנוסח הצבור, ונראה שסומכין על מה שמתפללין מתוך הסידור

תשובות והנהגות כרך א סימן קז

השנויים אינם בולטים כ"כ ולא מעכבי ולכן אין חיוב ע"ז להסדיר תפלתו, ובפרט שמתפללין אצלינו בחזרת הש"ץ תמיד בסידור ואין לחוש שיטעה.

נראה שהפוסקים אינם חולקים על הבנת הרב פיינשטיין בגמרא. יש להם שני נימוקים מדוע בפועל אפשר לנהוג אחרת: א. בימינו שליח הציבור מתפלל מתוך הסידור, ולכן כבר בטל הצורך בהכנת והסדרת תפילתו. לפיכך חזרה תפילתו להיות כתפילת היחיד. ב. ההבדלים בין הנוסחים אינם מעכבים. גם אם "יטעה" ויאמר נוסח שונה משלו, אין מי שסובר שאינו יוצא ידי חובתו. על כן גם באמירת הנוסח השני מקיים את ההכנה הדרושה לחזרתו על התפילה.

בהמשך הגמרא מובא דיון אם חכמים קבלו את דברי רבן גמליאל. מסקנת הגמרא היא שיש מחלוקת תנאים משולשת:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף לה עמוד א

כי סליק רבי אבא מימי פירשה: מודים חכמים לרבן גמליאל בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים ... דתניא: ברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים - שליח ציבור מוציא הרבים ידי חובתן, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כשם ששליח צבור חייב - כך כל יחיד ויחיד חייב. מאי שנא הני? ... משום דאוושי ברכות

לפי רבן גמליאל - שליח הציבור תמיד מוציא את הציבור כולו ידי חובתו.

לפי חכמים - שליח הציבור מוציא רק את שאינם בקיאים ידי חובתם.

לפי רבי מאיר - שליח הציבור מוציא את שאינם בקיאים ידי חובתם, אך בראש השנה ויום הכיפורים, בהם התפילות ארוכות וייחודיות, שליח הציבור מוציא את כולם ידי חובתם.

הגמרא מכריעה כרבן גמליאל בימים הללו:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף לה עמוד א

אמר רבי חנה ציפורה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבן גמליאל בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים

❖ הרחבות - כמי הגמרא באמת פוסקת?

בימים הרגילים הרמב"ם והשו"ע פוסקים שרק מי שאינו בקי יוצא ידי חובה בתפילת שליח הציבור:

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ב

והכל עומדין מיד ומתפללים בלחש, ומי שאינו יודע להתפלל עומד ושותק עד שיתפלל שליח ציבור בלחש עם שאר העם, וכל מי שיגמור תפלתו עם הציבור יפסיע שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד במקום שהגיע אליו בעת שיפסיע.

הלכה ג

ואחר שיפסיע שליח ציבור שלש פסיעות לאחוריו ויעמוד מתחיל ומתפלל בקול רם מתחילת הברכות להוציא את מי שלא התפלל, והכל עומדים ושומעים ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה, בין אלו שלא יצאו ידי חובתן בין אלו שכבר יצאו ידי חובתן.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכז סעיף א

לאחר שסיימו הציבור תפלתו, יחזור ש"צ התפלה, שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכולין למה שהוא אומר, ויוצא בו; וצריך אותו שיוצא בתפלת ש"צ לכוין לכל מה שאומר ש"צ מראש ועד סוף; ואינו מפסיק; ואינו משיח; ופוסע ג' פסיעות לאחוריו, כאדם שמתפלל לעצמו

שימו לב לרמת הכוונה הדרושה ליחיד לצאת ידי חובה בעזרת חזרת הש"ץ! הטור אומר שזו הסיבה שמעדיפים שכל הציבור יוציאו את עצמם ידי חובתם:

טור אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקצא

מתפללין הציבור בלחש תפלת מוסף, אף על גב דקיימא לן כרבן גמליאל דאמר ש"צ פוטרן ... מכל מקום מוטב שיתפללו יחידים, כי מי שירצה לצאת בתפלת ש"צ צריך שיכוון לכל מה שאומר ש"צ, ואם חסר אפילו מלה אחת שלא כיון לה לא יצא, ואין כל אדם יכול לעמוד בזה. וכל שכן לבעל העיטור שכתב שאין ש"צ פוטר אלא מי שאינו בקי, אבל בקי, אפילו אם הוא בבית הכנסת, אינו פוטר. הלכך טוב הוא שיתפלל כל יחיד ויחיד, וכן נוהגין

אמנם בימים נוראים אנו פוסקים כרבן גמליאל, ששליח הציבור מוציא את כולם ידי חובתם. אך למעשה קשה מאוד לסמוך עליו, שהרי רובנו איננו מסוגלים להתכוון לתפילת שליח הציבור מתחילה ועד סוף ללא הפסקה (האם אכן נדרשת מן המאזין כוונה כל כך מוחלטת? בהמשך נעמיק בשאלה זו).
המגן אברהם (בפתיח לסימן תקצא) מעיר על בעיה נוספת באופן בו אנו מתפללים את תפילות הימים הנוראים. מכיוון שאנו נוהגים ששליח הציבור מוסיף פיוטים בתפילתו, זהו הפסק בתפילת היחיד, ולכן אין אפשרות לצאת ידי חובה בתפילת שליח הציבור.
אם חזרת הש"ץ נועדה רק עבור האנשים שאינם בקיאים בתפילה, האם יש צורך להמשיך לקיים אותה גם במקומות בהם כולם בקיאים בתפילה?

שו"ת פאר הדור (לרמב"ם) סימן קמח

יורינו מורינו בחברת בני אדם התפללו ורובם בקיאים בתפלה, אם יסדיר הש"ץ עליהם כדי שלא לבייש את מי שאינו בקי, מפני שסידור התפילה נתקן על זה, או לא יסדר, מפני שהיא ברכה שאינה צריכה, שהרי כבר יצאו ידי חובתן בלחש, או ירד ש"ץ להתפלל ולא יתפללו לעצמן בלחש כדי שלא תבטל קדושת הסדרא ...
תשובה מאחר שתקנו חז"ל לחזור ש"ץ לפני התיבה להוציא מי שאינו בקי, ועל דעת רבן גמליאל להוציא אפילו בקי שלא התפלל בינו לבין עצמו, לא תהיה חזרת שליח צבור ברכה לבטלה בשום פנים בסבת עיקר התקנה, עם היות שלא יש באלו הקהל מי שלא יצא ... וכן כל מה שתקנו בסבת איזה סבה, אין ענינו עד שתהיה שם אותה הסיבה אשר מצדה נתקן, אבל עניינו שיעשה זה על כל פנים, גזרה שמא תהיה שם הסבה שנתקנה בשבילה. וראוי לשמור זה הענין כי לולי זה היו חכמים ז"ל נותנין דבריהם לשיעורין והיה ראוי לראות כל אחד בבית הכנסת אם יש שם מי שאינו יודע כדי לחזור שליח ציבור התפלה בעדו וזה כולו חוץ מענין התקנות והגזרות. וכתב משה

תשובת הרמב"ם מבוססת על העיקרון של "לא פלוג". חז"ל תיקנו את תקנותיהם באופן גורף, גם במקומות בהם לכאורה טעמים אינו קיים, בכדי לוודא שהוא לעולם יתקיים במקומות בהם יש בתקנה זו צורך. זו המהות של תקנה – לא להחליט בכל מצב מחדש אם לעשות את התיקון, אלא לקיים אותו באופן גורף. גם השולחן ערוך פוסק את הדברים:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד סעיף ג

קהל שהתפללו וכולם בקיאים בתפלה, אף על פי כן ירד ש"צ וחוזר להתפלל, כדי לקיים תקנת חכמים
הרא"ש מזכיר טעם אחר לחזרת הש"ץ בכל מקרה:

רא"ש מסכת מגילה פרק ג סימן ז

שליח צבור, אף על פי שהתפלל, חוזר ומתפלל בקול רם, אף על פי שכולנו בקיאים עכשיו ... דאמר ר' יוחנן ולואי שיתפלל אדם כל היום, ועוד החזן מסדר התפלה פעם שניה כדי שיענו הקהל קדושה, וגם מצוה לענות מודים ראשית, אין רע בעצם אמירת הברכות שנית. "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו!" מלבד זאת, תיקנו בחזרת הש"ץ קדושה וברכת "מודים" נוספת.

❖ הרחבות – התגלגלות יצירת חזרת הש"ץ

❖ הרחבות – רקע לברכת מודים

המקובלים אומרים שגם אם כל הסיבות ההלכתיות לאמירת חזרת הש"ץ יתבטלו, עדיין אין לבטל את אמירתה:

בן איש חי שנה ראשונה פרשת תרומה סעיף ב

אף על גב דטעם הפשטי של החזרה הוא להוציא מי שאינו בקי, אין זה עיקר הטעם, דבזה"ז כמעט בטל טעם זה ... אך באמת טעם העיקרי של החזרה הוא שמבואר בדברי רבינו האר"י ז"ל ע"פ הסוד המפורש בספר הכוונות, דבחזרת התפלה חוזרים ונעשים כל התיקונים שנעשו בתפלת לחש, אלא דהחזרה היא מגעת במקום עליון וגבוה יותר ממקום שמגעת שם תפלה דלחש

הרבה מן הקבלה מבוססת על התפיסה הזו. לפי הבנתם, ההלכה, על גדריה ותקנותיה, מתעצבת ונבנית לפי צרכים הלכתיים שונים. אך הקב"ה מלווה את התהליך הזה, גורם לצורך ההלכתי להיווצר כדי לכוון אותנו לעצב את ההלכה ולהתאים אותה למישור קבלי גבוה יותר. במקרה שלנו, אמנם חז"ל יצרו את חזרת הש"ץ בכדי לתת מענה לאלו שאינם יודעים להתפלל. אך כל המהלך הזה נוצר בכדי שנאמר את חזרת הש"ץ, שהיא דבר גדול ועצום. לפי התפיסה הקבלית הזו, לא בכדי נוצרו שתי תפילות – תפילת הלחש, וחזרת שליח הציבור. תפילת הלחש חייבת להאמר בלחש, כפי שנלמד מחנה אם שמואל:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לא עמוד א

יכול ישמיע קולו בתפלתו? - כבר מפורש על ידי חנה, שנאמר: וקולה לא ישמע (שמואל א א, יג) ואילו תפילת שליח הציבור חייבת להאמר בקול, ולכל אחת מהן נפרדת:

שו"ת מהרלב"ח סימן טו

כיון שתפלתו בקול רם בכל השנה כלה זולתי ר"ה וי"ה אינה כי אם להוציא את שאינו בקי אבל הבקי צריך שיתפלל הוא בעצמו תפלתו א"כ גם השליח צבור צריך להתפלל לעצמו תפלה ראויה כדי להוציא את עצמו וידוע הוא לכל שדין התפלה להיות כראוי הוא להיות בלחש כאשר כתבו כל הפוסקים בהמשך נראה שגם בבית בריסק מתייחסים לייחודיותה של חזרת הש"ץ, ונתנו לה משמעות העומדת בפני עצמה (ולא רק כלי להוציא את הציבור ידי חובתם). בכל הדורות התמודדו עם הבעיה של דיבורים וחוסר ריכוז בעת חזרת הש"ץ. כבר הרמב"ם התמודד עם התופעה!

שו"ת הרמב"ם סימן רנו

האנשים כולם בשעת תפלת שליח ציבור אינם משגיחים למה שהוא אומר, אלא מסיחין זה עם זה ויוצאין, והוא מברך ברכה לבטלה כמעט, הואיל ואין שומע לה. וכל מי שאינו בקי, כאשר הוא רואה תלמידי חכמים וזולתם מסיחין וכחין ורקין ומתנהגין כמי שאינו מתפלל בשעת תפלת שליח ציבור, עושה גם הוא כזה ונקבע בלבבות האנשים כולם, שאין תפלה אלא בעת הלחש

❖ הרחבות – "כמעט"?

לא רק ששליח הציבור מברך ברכות לבטלה, גם האנשים שאינם בקיאים אינם מקשיבים, וממילא אינם יוצאים ידי חובה, כך שכמעט ואין טעם לחזרת הש"ץ במצב זה!

אורחות חיים חלק א הלכות תפלה אות פא

וכיצד תפלת הציבור בשחרית ובמוסף ובמנחה. אחר שהתפללו הציבור בלחש פותח ש"צ התפלה בקול רם להוציא מי שאינו בקי או כדי לענות קדושה:

אות פב

וכל העם עונין אמין על כל ברכה וברכה. כתב הר"י יונה ז"ל העונה אמין אחר כל ברכה וברכה הרי הוא כמו שהתפללו בו פעמים זה אחר זה. ואמרו חז"ל מי שהתפלל ולא כיון וחזר והתפלל מובטח לו שתפלתו נשמעת. ולא ישיח שיחת חולין בשעה ששליח הציבור מתפלל. ואם שח הרי הוא חוטא, וגדול עונו מנשוא, וגוערין אותו

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד סעיף ז

לא ישיח שיחת חולין בשעה שש"צ חוזר התפלה, ואם שח הוא חוטא, וגדול עונו מנשוא, וגוערים בו. הגה: וילמד בניו הקטנים שיענו אמין, כי מיד שהתינוק עונה אמין יש לו חלק לעולם הבא

לסיכום:

חלקו תנאים במשנה (ראש השנה פרק ד ט) אם תפילת לחש נועדה לאפשר לשליח הציבור זמן להסדיר את תפילתו, בלבד, או שהבקיאים יוצאים ידי חובתם בתפילה זו, מכיוון שאינם יכולים לצאת ידי חובת תפילתם משליח הציבור, ורק שליח הציבור מתפלל בלחש להסדיר תפילתו עבור אלו שאינם בקיאים.

מכיוון שמטרת תפילת הלחש של שליח הציבור נועדה לעזור לו להסדיר את תפילתו, הרב פיינשטיין פוסק שהנוהג להתפלל בנוסח מסוים, ומשמש שליח ציבור בבית כנסת הקבוע לו נוסח שונה, יתפלל את תפילת הלחש בנוסח בו יחזור על תפילתו, שהרי זו מטרת תפילת הלחש שלו. פוסקים רבים (שואל ומשיב, מנחת יצחק, הרב שטרנבוך) כותבים שאין לחוש לכך, משתי סיבות: א. בימינו שליח הציבור מתפלל מתוך הסיודור, ולכן כבר בטל הצורך בהכנת תפילתו. על כן חזרה תפילתו להיות כתפילת היחידים. ב. ההבדלים בין הנוסחים אינם מעכבים. גם אם "יטעה" ויאמר נוסח שונה משלו, אין מי שסובר שאינו יוצא ידי חובתו. על כן גם באמירת הנוסח השני מקיים את ההכנה הדרושה לחזרתו על התפילה.

מסקנת הגמרא היא שבכל השנה כולה הבקיאים אינם יוצאים ידי חובתם מתפילת שליח הציבור, רק בימים הנוראים, בהם כולם אינם בקיאים במיוחד. וכך פוסקים הרמב"ם והשו"ע. ברם, בכדי לצאת ידי חובה מתפילת שליח הציבור, על המתפלל לכוון לכל מילה של שליח הציבור. לכן פוסק הטור שאכן ניתן לצאת ידי חובה משליח הציבור בימים הנוראים, אך עדיף להתפלל מן הסידור. בנוסף, המגן אברהם אומר שמכיוון ששליח הציבור מוסיף פיוטים, אין אפשרות לצאת ידי חובת תפילת היחיד מתפילתו.

הרמב"ם נשאל אם לא יהיה נכון יותר לבטל את תפילת שליח הציבור, שהרי כולם כבר הורגלו להתפלל בעצמם. הרמב"ם אומר ש"לא פלוג רבנן". כלומר – אם נתחיל לבחור מתי לקיים את תקנות חז"ל, לא נקיים אותן גם במקומות עבורן התקנה תוקנה.

הרא"ש אומר שאחרי שתיקנו קדושה ומודים דרבנן, ודאי שאין אפשרות לוותר על חזרת שליח הציבור. הבן איש חי הביא מהאר"י שאמנם חזרת הש"ץ תוקנה מסיבות הלכתיות, אך היה גם צורך קבלי גדול בתקנה זו. לחזרת שליח הציבור ישנה משמעות קבלית גדולה, ועל כן אין לוותר עליה, גם אם אין סיבה הלכתית להמשיך לומר אותה. יש לציין שאמנם אין דרכנו לעסוק בנסתרות, אך בהמשך נראה שגם בבית בריסק ואצל פוסקים קלאסיים נוספים עמדו על משמעות חזרת הש"ץ כבעלת משמעות העומדת לעצמה.

את מי החזן מוציא ידי חובתו?

כאמור, החזן מוציא ידי חובה רק את האנשים שאינם בקיאים:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד סעיף א

לאחר שסיימו הציבור תפלתו, יחזור ש"ץ התפלה, שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכוין למה שהוא אומר, ויוצא בו; וצריך אותו שיוצא בתפלת ש"ץ לכוין לכל מה שאומר ש"ץ מראש ועד סוף; ואינו מפסיק; ואינו משיח; ופוסע ג' פסיעות לאחוריו, כאדם שמתפלל לעצמו.

ברם, למדנו ביחידה 9 ששמיעת חזרת הש"ץ יכולה להוות תחליף לחובת תשלומין!

ברכי יוסף אורח חיים סימן קח דין ב

מי שנאנס ולא התפלל ערבית, ויהי בבקר התפלל שחרית בלחש, וכיון בה לתפלת שחרית, והדר יהיב דעתיה וכיון עם השליח ציבור בחזרה לצאת ידי חובה, וכיון על תפלת ערבית שהוא חייב. לפוס ריהטא נראה דצא ידי חובה, ואין צריך להתפלל אחרת בפרוע פרעות לתפלת ערבית, כי פרוע הוא כי פרעו בכוננתו עם הש"ץ בחזרה¹

בהמשך הדברים

הדברים מבוססים על הגמרא, ממנה עולה שניתן להשלים חלקי תפילה על ידי שמיעת שליח הציבור. הגמרא עוסקת בשאלה על אלו טעויות יש לחזור על התפילה ועל אלו לא. תוך כדי הדיון הגמרא אומרת כדבר פשוט שניתן להשלים הזכרות על ידי שמיעתן משליח הציבור:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כט עמוד א

אמר רבי תנחום אמר רב אסי: טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים - מחזירין אותו, שאלה בברכת השנים - אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה בשומע תפלה ... מיתבי: טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים - מחזירין אותו, שאלה בברכת השנים - מחזירין אותו ... לא קשיא: הא ביחיד, הא בצבור. בצבור מאי טעמא לא - משום דשמעה משליח צבור, אי הכי, האי מפני שיכול לאומרה בשומע תפלה - מפני ששומע משליח צבור מיבעי ליה!

חברותא ברכות דף כט עמוד א

אמר רבי תנחום אמר רב אסי: טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים - מחזירין אותו. טעה ולא הזכיר שאלה בברכת השנים - אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשומע תפלה. ואם לא הזכיר הבדלה בחונן הדעת - אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה על הכוס! מיתבי: טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים, מחזירין אותו. וכן אם לא הזכיר שאלה בברכת השנים מחזירין אותו ... לא קשיא: הא ששנינו "מחזירין אותו" - ביחיד המתפלל לבדו. ואילו הא שאמר רב אסי "אין מחזירין אותו" - ביחיד המתפלל עם הצבור. מקשה הגמרא: וביחיד המתפלל עם הצבור - מאי טעמא לא מחזירין אותו? - הלא הוא משום דשמעה אחר כך משליח צבור בחזרת הש"ץ. אי הכי, קשה האי טעם שנתן רב אסי "אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשומע תפלה?" והרי אין צריך לטעם זה, אלא "מפני ששומע אותה משליח צבור" - מיבעי ליה לרב אסי לומר.

¹ מלשון הברכי יוסף נראית מסקנתו כך, שניתן לצאת ידי חובת תפילת התשלומין בחזרת הש"ץ. מהמשך דבריו משמע שגם אם יחלוק החולק, לעניין ערבית, שהיא תפילת רשות, כולי עלמא יודו שניתן להשלים בעזרת חזרת הש"ץ. המשנה ברורה פוסק רק את דבריו האחרונים, דהיינו רק ביחס להשלמת תפילת ערבית.

ספר הלכות גדולות סימן א - הלכות ברכות פרק רביעי עמוד נב

והיכא דטעה יחיד ולא אדכר דראש חדש בין בצפרא בין במוסף בין במנחה הדר מצלי בין איתיה לשליחא דציבורא ובין לא איתיה, ואי איתיה לשליחא דציבורא ואזיל מכיין דעתיה ושמע כולה צלותא משליחא דציבורא מרישא ועד סופה נפיק ידי חובתה.

שכח לומר את אחת ההזכרות – 'משיב הרוח', 'ותן טל ומטר' בחורף, או 'יעלה יובא' בראש חודש, עליו לחזור על תפילתו. לחילופין, הוא יכול להקשיב לחזרת הש"ץ, מתחילתה ועד סופה, ולצאת ידי חובה מן החזן. בעלי התוספות מסבירים שאמנם רק מי שאינו בקי יכול לצאת ידי חובה מן החזן, אך מקרה זה יוצא דופן:

תוספות מסכת ברכות דף כט עמוד ב

בהלכות גדולות פירש דווקא ביחיד, אבל בצבור אינו חוזר מפני ששומעה מש"צ. מיהו צריך לדקדק מפי החזן כל אות ואות של תפלה. אף על פי שהוא בקי ... יש לומר היינו שלא התפלל כלל, אבל היכא שהתפלל כבר לא חשבינן ליה כאילו לא התפלל כלל. והוא הדין לכל דבר שמחזירין אותו, אי הדר שמע ליה משלוחא דציבורא מראש ועד סוף – נפיק

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד סעיף ו

מי ששכח ולא אמר יעלה ויבא בר"ח או בחולו של מועד או בכל דבר שצריך לחזור בשבילו, יכוין דעתו וישמע מש"צ כל י"ח ברכות מראש ועד סוף כאדם שמתפלל לעצמו; ולא יפסיק ולא ישיח; ופוסע ג' פסיעות לאחוריו, דכיון שכבר התפלל, אלא ששכח ולא הזכיר, אף על פי שהוא בקי, ש"צ מוציאו

(נקודה למחשבה: הדברים קשורים למה שלמדנו ביחידה 9. שם למדנו מחלוקת ראשונים אם שכחת 'יעלה ויבא' מוחקת את התפילה שהתפלל, או שפשוט יש דרישה לייצר משבצת לאמירת 'יעלה ויבא', ואין דרך לעשות זאת ללא תפילה נוספת. לכאורה לפי השיטה השנייה קל יותר להבין מדוע גם הבקי יכול לצאת ידי חובה משליח הציבור במקרה זה.

הפוסקים אומרים שיש לכוון עם החזן מראש התפילה ועד סופה. היו שרצו להוכיח מכאן שעליו להשלים את התפילה כולה. החולקים מבארים שאין אפשרות לייצר משבצת עבור 'יעלה ויבא' יותר ההזכרות ללא התפילה כולה, וכשם שעליו לחזור על תפילתו, באפשרותו להשלים את התפילה כולה בעזרת החזן, אך גם זו נועדה לייצר את המשבצת המתאימה לאמירות אלו.)

❖ הרחבות – האם ניתן להשלים ברכה שלמה על ידי שמיעתה מן החזן?

שימו לב שבעלי התוספות כתבו שיש לדקדק "כל אות ואות של תפילה". הפוסקים מעירים שמעשית קשה לסמוך על הפתרון הזה:

ב"ח אורח חיים סימן קכד אות ב

כתב מהרש"ל (בביאורו לטור) על זה אבל מכל מקום כתבו האחרונים שלא יסמוך על זה שאי אפשר שיוכל לכוין שישמע כולו ולא ידלג מלה אחת או שתיים מלשמוע וטוב הוא שיחזור ויתפלל עכ"ל והא דאיי ששכח שליח ציבור דרכו להבליע המלות אסור לו לשמוע מהשליח ציבור אלא חייב לחזור ולהתפלל בעצמו

שער הציון מציע פתרון עבור הבלעת התיבות:

שער הציון סימן קכד ס"ק מז

אפשר דיאמר אלו התיבות בלחש בפני עצמו, דומיא דמיקל הפרי מגדים לענין מגילה לאמר בעצמו איזה תיבות בעל פה בלחש שלא שמע אותן מפי הש"ץ

מעבר לכך, בביאור הלכה נוטה לומר שכל חוסר שאינו מעכב בתפילת לחש, לא יעכב בשמיעת חזרת הש"ץ. דינו מתחיל בשאלה – מהו הדין אם אדם 'ריחף' באמצע שמיעת חזרת הש"ץ:

שו"ת הרא"ש כלל ד סימן יט

אם היה אדם מכיין לדברי שליח צבור בשתיקה ובאמצע הברכה פנה לבו לדברים אחרים הרי הפסיד הברכה כי הפסיק באמצעיתה

הרא"ש אומר שיש הבדל בין האדם המתפלל לבין היוצא ידי חובה מאחר. מי שמתפלל אומר את כל המילים. האם הוא התרכז בכולם? לא בהכרח. אך מי ששומע מאחר, כל מה שיש לו הוא הריכז בדברי החזן. אם הוא אינו מרוכז, הוא בעצם לא התחבר לדברי שליח הציבור בשום צורה. הביאור הלכה דן בכך:

ביאור הלכה סימן נט ד"ה *עם הש"ץ

צע"ג, לפי מה דקיימא לן שומע כעונה, והוי כאלו אמר ממש בפיו ... אם כן אפילו אם נחשוב מה שבאמצע פנה לבו לדבר אחר כאלו דילג באמצע, מאי הוי? והא כתב הרשב"א דאם שינה ודילג הרבה באמצע ברכות הארוכות דיצא ידי חובתו אלא כשמשנה בפתחתן או בחתימתן, אבל שאר הנוסח אינו מעכב.... ואיכא למימר דחשבינן מה שבאמצע פנה לבו לדבר אחר כאלו הפסיק ממש בפיו, כמו דחשבינן כל הברכה כאלו אמר בפיו אבל זה אינו, חדא דאפילו הפסיק ממש באמצע ברכה ארוכה אין הדין ברור דצריך לחזור ולברך ... ועוד ד... אפילו מאן דאית ליה הרהור כדבור דמי הוא רק במחשב במחשבתו איזה תיבות של קריאת שמע או תפלה וכיו"ב, אבל לא הרהור בעלמא באיזה

הביאור הלכה טוען כך:

- א. השומע כעונה. אם כך, הרי זה כאילו אמר את המילים. נראה שהוא דוחה את הבחנת הרא"ש בין השומע את שליח הציבור לבין המתפלל בעצמו.
 - ב. גם אם נמחק את המילים שלא שמע, או שלא התרכז בהם, אם הם אינם חתימת הברכה, הם אינם מעכבים את יציאת ידי חובת תפילתו.
- אך בפועל, המשנה ברורה מכריע בדברי המהרש"ל והב"ח:

משנה ברורה סימן קכד ס"ק מ

מוטב שיחזור ויתפלל בעצמו דהאידינא לאו כל אדם יכול לכיין דעתו לשמוע משי"ץ מראש ועד סוף ושמא לבבו יפנה ולא ישמע משי"ץ איזה מלות המעכבים בתפילה

לסיכום:

אמנם נפסק להלכה שרק האנשים שאינם בקיאים יוצאים ידי חובת תפילתם על ידי שמיעת חזרת הש"ץ. אך בגמרא (ברכות דף כט ע"א) נאמר שמי ששוכח הזכרה מסוימת, ששכחה מחייבת חזרה על התפילה, יכול להשלימה על ידי שמיעתה משליח הציבור. הבה"ג פוסק את הדברים, ובעקבותיו השו"ע. בעלי התוספות מבארים שמכיוון שכבר התפלל את עיקר התפילה, גם הבקי יכול להשלים בעזרת שמיעת חזרת הש"ץ (הערנו שיתכן והדברים קשורים לשאלה שנגענו בה ביחידה הקודמת, אם שכחת ההזכרות הללו, כמות שכחת התפילה כולה, או שמא יש לחזור על התפילה רק בכדי לייצר את המשבצת המתאימה להצבת ההזכרות). ברם, עליו לשמוע ולהתרכז בכל מילה. לאור זאת אומרים המהרש"ל והמשנה ברורה שעדיף לא לסמוך על החזרה. בדומה לכך, בשו"ת הרא"ש פוסק שהמבקש לצאת ידי חובת תפילתו על ידי שמיעת חזרת הש"ץ, והסיח דעתו ממנה, אינו יוצא ידי חובה. הביאור הלכה מעיר על הדברים – א. השומע כעונה. אם כך, אין מקום להבחין בין האומר את התפילה, ודעתו מוסחת, לבין השומע את התפילה משליח הציבור. ב. גם אם נתייחס לחלק בו לא התרכז, או לא שמע, כאילו לא אמרו, ככל וחלק זה אינו חתימת הברכה, הרי שיוצא ידי חובה. כאמור, בפועל במשנה ברורה חושש לדברי המהרש"ל והב"ח. הברכי יוסף מרחיב את אפשרות ההשלמה למי שפספס תפילה. במקום תפילת התשלומין, ביכלתו לשמוע את חזרת הש"ץ (אמנם פוסקים מאוחרים יותר צמצמו את היכולת הזו להשלמת תפילת ערבית, שהיא רשות מעיקרה).

האם חזרת הש"ץ היא תפילה בציבור?

בשתי היחידות הקודמות עסקנו בחשיבות התפילה בציבור. הגדרנו מהי תפילת הציבור וכיצד מצטרפים אליה.

למדנו שעיקר התפילה בציבור היא תפילת לחש מקבילה לתפילתם של מניין אנשים.

האם התפילה יחד עם שליח הציבור היא תפילה בציבור? מצד אחד, אין כאן עשרה אנשים המתפללים. מצד שני, לכאורה תפילה זו היא עצמה תפילת הציבור! הפוסקים דנו במספר ראיות לביור שאלה זו:

יחיד המתחיל את תפילתו באיחור

ביחידה הקודמת נגענו בהלכה של המאחר לתפילה ונאלץ להמתין לשמוע קדושה ומודים מהחזן:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קט סעיף א

הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפלל, אם יכול להתחיל ולגמור קודם שיגיע שליח ציבור לקדושה או לקדיש, יתפלל והוא הדין אמן דהאל הקדוש ושומע תפלה, דין קדיש וקדושה. ואם לאו, אל יתפלל אם אין השעה עוברת

הגהת הרמ"א על סעיף ב

לכתחלה לא יתחיל עד אחר שאמר קדושה והאל הקדוש, אלא שאם הולך להתחיל מכה שהשעה עוברת. כדי לסמוך גאולה לתפלה. דינא הכי

הרמ"א אומר שעדיף להמתין ששליח הציבור יסיים את הקדושה מאשר להתחיל את התפילה יחד עמו. אם יש ערך של תפילה בציבור בתפילה יחד עם החזן, האם אין עדיפות שיתפלל יחד עמו ממש?

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן ט

אם כשיתפלל עם הש"צ יתחשב כדין תפלה בציבור וכשיחכה עד אחר האל הקדוש הרי לא יתפלל בציבור הרי ודאי הוא גם כן צורך גדול, והיה לו להתחיל עם הש"צ בשביל זה עצמו, כדי שיהיה לתפלתו דין תפלה בציבור, דהא גם כן צורך גדול הוא! אלמא דהרמ"א סובר דיחיד המתפלל עם הש"צ לא נחשב תפלה בציבור, שלכן אין שום צורך להתחיל עם הש"צ, וממילא אינו רשאי, משום שאין לומר "נקדש", אלא צריך לשתוק ולשמוע מהש"צ

הרב פיינשטיין מוכיח מדברי הרמ"א שאין ערך של תפילה בציבור בתפילה יחד עם החזן. יש להעיר שתי הערות על דברי הרב פיינשטיין:

ראשית, ביחידה הקודמת נגענו בשאלה אם תפילה מקבילה חלקית לתפילת הציבור היא תפילה בציבור. בהחלט יתכן שהחולקים יאמרו שעדיף לומר את הקדושה כדינה, ואת מעלת התפילה בציבור יקבל על ידי זה שיתפלל במקביל לשליח הציבור החל מהברכה הרביעית. בנוסף, יש לציין שלכאורה הרמב"ם חולק על הרמ"א:

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק י הלכה טז

הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפללין בלחש: אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח ציבור לקדושה – יתפלל, ואם לאו, ימתין עד שיתחיל שליח ציבור להתפלל בקול רם ויתפלל עמו בלחש מלה במלה עד שיגיע שליח ציבור לקדושה ועונה קדושה עם הציבור ומתפלל שאר תפלה לעצמו

משמע שהרמב"ם אומר שיש למתפלל להתפלל מילה מילה יחד עם החזן! האליה רבה (כאן ס"ק ט) פוסק שניתן לסמוך על הרמב"ם, הפרי מגדים (אשל אברהם סימן קט סק"ט) מראה שהשולחן ערוך סובר כמותו, והמשנה ברורה (ס"ק יד) פוסק שניתן לסמוך על דבריו. אם כך, לכאורה יש מכאן ראייה הפוכה לראייתו של הרב פיינשטיין. הוא עונה על כך:

טעם האליה רבה להסמ"ג והרמב"ם משום שסברי שכל הקהל יכולין לומר נקדש אם רוצים

כלומר, הרב פיינשטיין טוען שגם הרמב"ם מסכים שאין בתפילה עם שליח הציבור מעלת תפילה בציבור, אך אין סיבה להתעכב ולא להתחיל עם החזן, מכיוון שהוא סובר שניתן לומר את הקדושה יחד עמו. אם כך, אין סיבה לעכב את המתפלל.

❖ הרחבות – הערה על שיטת הרמב"ם

אמירת קדושה באמצע בתפילה

הדרישה מן היחיד המאחר לתפילה להמתין לכך ששליח הציבור יאמר קדושה מבוססת על כך שאחרת יחיד אינו אומר קדושה:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כא עמוד ב

אמר רב אדא בר אהבה: מנין שאין היחיד אומר קדושה - שנאמר: ונקדשתי בתוך בני ישראל - כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה

תוספות מסכת ברכות דף כא עמוד ב

וכן הלכה. אבל המתפלל י"ח עם החזן, לכשיגיע ש"ץ לקדושה יאמר עם השליח צבור "נקדש" וכל הקדושה משלם יכול לענות עם הציבור, דאין זה קרוי יחיד וכך נפסק בשולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קט סעיף ב

אם מתחיל להתפלל עם ש"ץ, כשיגיע עם ש"ץ לנקדישך, יאמר עמו מלה במלה כל הקדושה, כמו שהוא אומר, וכן יאמר עמו מלה במלה ברכת האל הקדוש וברכת שומע תפלה, וגם יכוון כשיגיע ש"ץ למודים יגיע גם הוא למודים, או ל"הטוב שמך ולך נאה להודות", כדי שישחה עם הש"ץ במודים

חשוב לציין שכל זאת אם מתפלל ממש במקביל לחזן. אם אינו מתפלל במקביל לתפילת החזן, ההלכה שונה:

רש"י מסכת סוכה דף לח עמוד ב

(ה)מתפללין בצבור ושליח צבור אומר קדיש או יהא שמייה רבא - ישתקו בתפלתן וישמעו בכוונה, והרי הן כעונין, וכשיגמור הקדושה - יחזרו לתפלתן, וכן יסד רב יהודאי גאון בעל הלכות גדולות בעלי התוספות חולקים על כך, אך אומרים שהמנהג אכן כדברי רש"י:

תוספות מסכת ברכות דף כא עמוד ב

ר"ת ור"י היו אומרים דאדרבה אי שומע כעונה הוי הפסקה אם שותק. ומכל מקום נהגו העם לשתוק ולשמוע, וגדול המנהג

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קד סעיף ז

אינו פוסק לא לקדיש ולא לקדושה, אלא ישתוק ויכוין למה שאומר ש"צ, ויהא כעונה

סעיף ח

אחר שסיים י"ח ברכות, קודם אלהי נצור, יכול לענות קדושה וקדיש וברכו

נשוב לדברי בעלי התוספות לעיל:

בעלי התוספות אומרים שבשונה מהמתפלל והגיע החזן לקדושה, העומד בשתיקה ומקשיב, המתפלל י"ח עם החזן אומר עמו מילה במילה, מפני ש"אין זה קרוי יחיד". שואל הרב פיינשטיין:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן ט

לכאורה תמוה, איך שייך להחשיבו יחיד, הא כל הקהל אומרים אז קדושה! וכל הנידון (כלומר, ההתלבטות אם לומר יחד עם החזן) הוא רק מחמת שהוא באמצע תפלתו, דאפשר דהוא הפסק, ומכיון שכתבו דיכול לומר עם הש"צ 'נקדשי' וכל הקדושה משלם, ליכא שוב מה לדון, ולא היה שייך לאסוקי דאין זה קרוי יחיד! ולכן צריך לומר דהתוספות סברי דלהתפלל עם הש"צ בשאין מתפללין אז עשרה לא נחשב זה תפלה בצבור אלא תפלת יחיד

נחיד את דבריו:

הגמרא אומרת שהיחיד אינו אומר קדושה. מעירים בעלי התוספות – המתפלל יחד עם החזן אומר קדושה, זה לא נקרא תפילת יחיד. אומר הרב פיינשטיין – החזן ודאי שאומר קדושה עם הציבור. ולכאורה גם כל יחיד ויחיד השומע את החזן יצטרף אליו לקדושה. ההבדל היחיד בין המתפלל הזה לבין כל אדם אחר ששומע את החזן הוא שהאדם הזה נמצא באמצע תפלתו. אם כך, השאלה איננה אם הוא חלק מן הציבור, אלא אם מותר לו לומר את הקדושה באמצע תפלתו. מדוע יש לבעלי התוספות צורך להכריע שהוא אינו יחיד? לכן אומר הרב פיינשטיין: לבעלי התוספות ברור שהתפילה המקבילה לתפילת שליח הציבור היא תפילת יחיד, ולא תפילת ציבור. הציבור העונה על חזרת הש"ץ עושה זאת מכוח זאת שעמדו בתפילה יחד קודם לכן. אך האדם הזה, המתפלל כעת במקביל לש"ץ, אינו חלק מהמניין המקורי ההוא. אם כך, מהי ההצדקה שהוא יעצור באמצע תפילת יחיד ויענה על הקדושה?

יש לציין שניתן למשוך את תשובת התוספות לשני כיוונים הפוכים בדיוק:

הרב פיינשטיין מסיק מכך שלבעלי התוספות ברור שזו תפילת יחיד, ובכל זאת יש חידוש שבזמן אמירת הקדושה הוא חלק מן הציבור.

לחילופין ניתן להציע בדיוק הפוך – לולא דברי התוספות היינו חושבים שהיחיד המתפלל במקביל לש"ץ זו תפילת יחיד. חידשו בעלי התוספות שלא כך – המתפלל במקביל לשליח הציבור נחשב מתפלל עם תפילת הציבור!

דברי הפוסקים

הפרי מגדים מתלבט בזה:

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן נב ס"ק א

עוד אני העני מסופק, אם בא לבית הכנסת ורואה שאי אפשר שיתפלל עם הציבור בלחש, אם נאמר חזרת הש"ץ נמי תפלת הציבור הוה, שמוציא שאינו בקי, ויעשה על דרך העולם לדלוג כדי שיתפלל מלה במלה עם הש"ץ. ומכל מקום נראה שתפלת הציבור הוה בלחש, וכעת לא מצאתיו

החתם סופר מכריע דברים חדים, אך מפתיעים מאוד!

שו"ת חתם סופר קובץ תשובות סימן ז

ומה ששאל אם יש לומר קדושה עם השליח ציבור כשהיחיד מתפלל עמו – זהו עיקר תפלה בציבור, כי מה שהיחידים כל אחד מתפלל בפני עצמו, מקרי תפלת יחיד, רק מה שאחד מוציא רבים, זה מקרי בציבור ... ורק מפני שאי אפשר שיכוונו כולם לשליח ציבור תקנו שיתפלל כל אחד בעצמו, והיה ראוי שיאמרו עמו מלה במלה שזהו כמו מוציא רבים ידי חובתן ... אלא כדי שישדיר ש"ץ תפילתו תקנו בלחש תחלה כמבואר בסוף ראש השנה [לי"ד ע"ב], ואם כן כשאירע שיחיד אומר עם הש"ץ, זהו תפלת ציבור האמיתי, ואומר כל סדר קדושה עמו

ביחידה הקודמת עמדנו על הערת הפוסקים שלא ניתן להתפלל את התפילה בלחש כולה יחד מילה במילה, ומשמעותיות התבונה הזו ביחס להגדרת תפילת הציבור. החתם סופר אומר שאכן, תפילת הציבור האמיתית ביותר היא התפילה יחד עם החזן! כמובן שדבריו משתלבים היטב עם דברי האר"י שהבאנו לעיל מתוך הבן איש חי. גם אם חזרת שליח הציבור נוצרה בכדי להוציא את אלו שאינם בקיאים ידי חובתם, נוצרה ממנה משמעות רחבה הרבה יותר. וכך מכריע החזן איש:

חזון איש אורח חיים סימן יט ז

אחד שבא לבית הכנסת בשעה שהש"ץ מחזיר התפילה, נראה דיתפלל יחד עם הש"ץ, אף שאם ישמע מש"ץ ואחר כך יתפלל בעצמו יוצא תקנת חכמים בחזרת הש"ץ, מכל מקום כיוון דהבקי אינו יוצא אלא בתפילת עצמו, נכון יותר שתהיה תפילתו בציבור, וכשמתפלל עם הש"ץ הוי תפילת הציבור

אם כן, מדוע בסוגיות שלמדנו עד כה לא נאמר שזו ההנחיה המתאימה לאדם המאחר לתפילה?

אשל אברהם (בוטשאטש) סימן נב סעיף א

אין ספק שכשמתפללים בעת חזרת הש"ץ התפילה הרי זה תפילה עם הציבור ממש כי הרי בהכרח יש יו"ד דצייתי, והם כעונים ממש לכולי עלמא, ומש"כ בשו"ע בשם הגאונים ע"ה שידלג היינו כשהוא באופן שאי אפשר להתפלל כאחד עם הש"ץ בחזרה או מצד שרגיל לעורר כוונתו ע"י קול ויתבלבלו הציבור בתפילתם בלחש ע"י קולות שלו או מצד שהוא נחפו שיעוכב עד החזרה. או שכשלא ידלג יוקדם גם חזרת הש"ץ לתפילתו או שלא יהיה אפשר לו להמתין עד חזרת הש"ץ בשתיקה ואולי יבא לידי הפסק, או שאינו יכול לשער כמה יומשך תפלת הלחש דש"ץ או שעומד רחוק ולא ידע אימתי יתחיל הש"ץ, וגם כן י"ל שהכוונה מצד עניית אמן דהאל הקדוש ודשומע תפלה ואמירת מודים שהם עולים ושקולים לקדושה. אך יש תקנה לזה ע"י שמיעה מהעונים ושומע כעונה

הרב פיינשטיין תמה קשות על הדברים:

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן ט

תמוה מה שבספר לקוטי שו"ת מהחתם סופר שנדפס מחדש בסימן ד' איתא גם כן דמה שהיחיד מתפלל עם הש"ץ זהו עיקר תפלה בציבור ... שהרי כל דברים אלו הוא לכאורה דברי טעות, שהא כל התקנה היתה כדי להוציא את שאינם בקיאים, וכשכולן בקיאים הוקשה לרבותינו הראשונים על מה שחוזר הש"ץ ... ואם רק תפלת הש"ץ להוציא היה תפלת צבור, הרי היה להם לתקן בשביל זה עצמו לעולם, דהוא טעם שאיכא בכל עת ועידן והם דברים ברורים שלא שייך לחלוק על זה.

וגם איך שייך לומר שעיקר התפלה הוא מה שהש"ץ חוזר התפלה, ותפלת הלחש, אף שמתפללים קהל גדול בבת אחת, הוא רק תפלת יחיד, שנמצא לדבריו שכל הקהל שאין יוצאין כלל בשל הש"ץ ויצאו בתפלתם בלחש לא יצאו ידי תפלה בציבור, דהא ודאי אחר שיצאו ידי חובת תפלתם אין שמיעתם מהש"ץ שוב מצות תפלה, ונמצא שעקר מצות תפלה בציבור שלא מסתבר כלל שמהחשש שמא לא יכוונו כולם לש"ץ יעקרו דין תפלת צבור מהקהל

הרב פיינשטיין בעיקר תמה על שתי נקודות:

1. למדנו לעיל שהפוסקים התמודדו עם שאלת הצורך בחזרת הש"ץ בציבור בו כולם בקיאים. לכאורה לפי דברי החתם סופר אין שאלה – ודאי שצריכים לקיים את תפילת הציבור!
2. אם תפילת הציבור האמיתית היא חזרת הש"ץ, כיצד אנו מורים לכל מי שיועד להתפלל למנוע מעצמו את תפילת הציבור?

❖ הרחבות – הערה על דברי הרמב"ם

שבט הלוי מגיב לדברי הרב פיינשטיין:

שו"ת שבט הלוי חלק ז סימן יא אות א

ובמחילה מכבוד תורתו, לא כן הוא: בודאי מה שהרבה יחידים מתקבצים לעבודת ה', אף על פי שעושים כל אחד עבודת יחיד נקרא עבודה בציבור, ובנדון שלנו תפלת צבור, והוא על דרך ש"ס יומא נ"א ע"א, דנושא ונותן הגמרא בטעם פסח דנקרא קרבן ציבור, וקאמר "משום דאתי בכנופיא", אף על פי שכל יחיד עושה לעצמו. הרי דאיכא ב' גדרים עבודת צבור: היינו קרבן עבור כל הציבור, ומה שמתקבצים לעשות עבודתם בציבור ומכחו אתו לדחות שבת וטומאה.

כמו כן לעניין תפילה. אלא שהחתם סופר קאמר דדרגת תפילת צבור האמתי היה יותר אם היה זה על ידי ש"צ וכל העם עונים אתו ואם כן, השתא דתקנת הקדמונים כן הוא, שכל הציבור מתפלל בפני עצמו יחיד יחיד, אם כן מעיקר יסוד ההלכה כבר יצאו תפלה בציבור, ובשביל תוספת מעלה של חזרת ש"צ אין באופן כזה להוסיף מעלת תפלת צבור שכיון שכבר יצאו דברי שבט הלוי מתכתבים היטב עם דברי חכמי בריסק אודות ההבחנה בין תפילה בציבור לעומת תפילת הציבור. לשיטתם, תפילת הלחש היא התפילה בציבור, ואילו חזרת הש"ץ היא תפילת הציבור (נפקא מינה אחת היא שאין שומע כעונה בברכות החזן, אלא יש לענות אמן, כדי להיות שותף בברכה, עיין ברשימות שיעורים לגרי"ד סולוביצ'יק דף ב ע"א בעניין שומע כעונה). ביחידה 10 ביררנו אם המתפלל תפילה שונה מהתפילה שמתפלל הציבור נחשב מתפלל בציבור.

רשימות שיעורים (רי"ד סולוביצ'יק) מסכת ברכות דף ד עמוד ב

מעשה שפעם בא הגר"מ זצ"ל לבית הכנסת לאחר התחלת התפלה, ובעת שהגיעו הציבור למוסף בלחש היה הגר"מ גומר גאל ישראל דשחרית, ונסתפק האם להתפלל שחרית או מוסף, והכריע דצריך להתפלל מוסף כדי לקיים תפלה בציבור, שסבר שלקיים סמיכת גאולה לתפלה אינו צריך להסמיך גאולה דוקא לתפלת שחרית אלא מקיימו ג"כ בתפלת מוסף, דאין דין דוקא לסמוך גאולה לשחרית, אלא הדין הוא לסמוך לתפלה בעלמא ... והגר"ח זצ"ל הסכים לדברי הגר"מ זצ"ל. אך אמר הגר"ח זצ"ל דגם אילו היה מתפלל שחרית גם כן היה יוצא תפלה בציבור בעת שהציבור מתפלל מוסף דלא בעינן שיתפללו כל הציבור דוקא אותה התפלה ... אך נראה דזה נכון לגבי קיום תפלה בציבור. ומאידך אליבא דשיטת הרמב"ם דחל קיום מיוחד דתפלת הציבור, מסתבר דצריך להתפלל אותה התפלה שהציבור מתפללים כדי להצטרף לתפלת הציבור. ואם כן מן הנכון שיתפלל שחרית בלחש בשעה שהציבור מתפללים מוסף בלחש, ויתפלל אחר כך מוסף בלחש מלה במלה עם חזרת הש"ץ, דאזי תפלת מוסף שלו מצטרפת לש"ץ ולתפלת מוסף דהציבור

נראה לפי דברי הגרי"ד ושבט הלוי שיש שני דברים שונים – תפילה בציבור, והיא העמידה בתפילת לחש עם הציבור, ותפילת הציבור, הנעשית על ידי עמידה של אחד להתפלל והציבור מצטרף לתפילתו בעניית אמן. אם כך, משמעות התפילה עם החזן היא הצטרפות לתפילת הציבור. אמנם זו איננה התפילה בציבור, אך יש מעלה בהצטרפות לתפילת הציבור. הדברים מקבילים, במידת מה, לדברי הבן איש חי, ביחס לתפילת שליח הציבור, ודברי מהרלב"ח מנגד על חשיבות תפילת הלחש, שלמדנו לעיל. אמנם חזרת הש"ץ נועדה להוציא את אלו שאינם בקיאים די חובתם, אך יש לה גם משמעות העומדת בפני עצמה, אם תהא זאת המשמעות הקבלית של האר"י, או "תפילת הציבור" של שבט הלוי והגרי"ד. כך מכריע הרב עובדיה:

שו"ת יחווה דעת חלק ה סימן ז

בסיכום: יחיד המתפלל תפלת שמונה עשרה בלחש עם חזרת השליח צבור נחשבת תפלתו לתפלה בציבור לסיכום: הפוסקים דנו במספר ראיות לכך שתפילת לחש יחד עם שליח הציבור נחשבת תפילה בציבור.

יחיד המתחיל את תפילתו באיחור

למדנו ביחידה הקודמת כי המאחר לתפילה והציבור כבר נעמדו לתפילת לחש אינו מתחיל את תפילת הלחש אלא אם כן משער שיוכל לסיים את תפילתו לפני שהציבור יגיעו לקדושה. הרמ"א אומר שלא יתחיל את תפילתו עם שליח הציבור, אלא ימתין ששליח הציבור יסיים את ברכת "האל הקדוש". הרב פיינשטיין מוכיח מכך שתפילה מקבילה לשליח הציבור איננה נחשבת תפילה בציבור. הערנו על דבריו שתי הערות:

- א. יתכן והתפילה יחד עם שליח הציבור היא תפילה בציבור, ואף על פי כן יש עדיפות לאמירת הקדושה כדינה.
 - ב. הרמב"ם פוסק שהמאחר יכול להתפלל מילה מילה עם שליח הציבור, לכאורה להיפך מפסיקת הרמ"א. פוסקים רבים (אליה רבה, פרי מגדים, משנה ברורה) פוסקים שניתן לסמוך על דבריו (ויתכן שהשו"ע פוסק כמותו). לכאורה המשמעות היא ששיטת הרמ"א היא דעת יחיד.
- הרב פיינשטיין אומר שגם הרמב"ם אינו סובר שהתפילה יחד עם שליח הציבור היא תפילה בציבור, אלא שאין הפסד באמירת קדושה יחד עם שליח הציבור. אם כך, אין סיבה להמתין ששליח הציבור יסיים את הקדושה, אך אין זה אומר שתפילה יחד עמו נחשבת תפילה בציבור.

אמירת קדושה באמצע בתפילה

בגמרא (מסכת ברכות דף כא ע"ב) נאמר ונפסק שיחיד אינו אומר קדושה ללא הציבור, ולכן אין להתחיל את תפילת הלחש באופן שימנע את המענה על הקדושה עם הציבור. אך בעלי התוספות אומרים שאם מתפלל במקביל לתפילת החזן ויחד עמו, יאמר את הקדושה עמו, מילה במילה, מכיוון שזו איננה תפילת יחיד. משמע מניסוח זה שהתפילה המקבילה לשליח הציבור איננה תפילת יחיד!

הרב פיינשטיין מדייק את ההיפך – לבעלי התוספות ברור שהתפילה המקבילה לתפילת שליח הציבור היא תפילת יחיד, ולא תפילת ציבור. שאר הציבור יכולים לענות על הקדושה, מכיוון שהם כבר הצטרפו לציבור בתפילת הלחש. אדם זה, שלא התפלל עם הציבור קודם לכן, מתפלל ביחידות. החידוש הוא שמכיוון שמתפלל עם שליח הציבור, מותר לו לענות על הקדושה, למרות שתפילתו איננה תפילת הציבור.

(הערנו שהנמצא בתפילתו בזמן ששליח הציבור מגיע לקדושה, אך נמצא בחלק שונה בתפילה, אינו עונה עמו. לפי רש"י יעצור במקומו ויכוון לצאת בשמיעה מן החזן. לפי בעלי התוספות אסור לעצור באמצע הברכה ולשמוע, מכיוון שהשמיעה כמוה כדיבור, ואין לדבר בדברים אחרים באמצע תפילת הלחש, אפילו לא לאמירת פסוקי הקדושה! להלכה נפסק שיסיים את הברכה העומד בה וישמע משליח הציבור).

דברי הפוסקים

הפרי מגדים מתלבט אם חזרת הש"ץ היא תפילת הציבור לעניין היחיד המצטרף במקביל אליו. החתם סופר אומר שאדרבה, עיקר התפילה בציבור היא חזרת הש"ץ! אמירה זו מתחברת לדברי הבן איש חי בשם האר"י שלמדנו לעיל. אמנם חזרת הש"ץ נוצרה מסיבות הלכתיות, אך משמעותה רוחנית וקבלית נשגבה. דבריו גם מצטרפים לדברי שבט הלוי ודברי הגרי"ד סלוביצ'יק, האומר שאחרי תקנת חז"ל נוצרו שני דברים – תפילה בציבור, דהיינו, עשרה העומדים יחד ומתפללים, ותפילת הציבור, שהיא חזרת הש"ץ. לאור הבחנה זו, שבט הלוי מבחין בין יחיד המתפלל עם הציבור, לבין יחיד המתפלל עם שליח הציבור.

הרב פיינשטיין מצביע על כך שכל הראשונים התמודדו עם השאלה מדוע יש צורך בחזרת הש"ץ. אם אכן דברי האחרונים הללו נכונים, מדוע הרמב"ם והרא"ש כתבו תשובות הרבה פחות עוצמתיות? הרב פיינשטיין מוכיח מן הגמרא, האומרת שהמאחר לתפילה יתחיל את תפילתו אחרי ברכת "האל הקדוש" ולא יחד עם שליח הציבור, שזו איננה נחשבת תפילה בציבור.

האשל אברהם מבוטשטאטש דוחה את הראיה, ואומר שיתכן ושם מדובר על אדם שלא יצליח להתפלל יחד עם הציבור. אך מעבר לכך אומר הרב פיינשטיין – אם אכן זו הדרך האידיאלית להתפלל, מדוע איננו תמיד מתפללים יחד? מדוע אנו מתפללים בלחש ומפסידים את המעלה הגדולה הזו? כאמור, שבט הלוי והגרי"ד אומרים שאם יעשה כך, יפסיד את התפילה בציבור, שהיא מעלה נפרדת ממעלת תפילת הציבור.

"הייכע קדושה"

מסיבות שונות, פעמים רבות ישנו צורך לקצר את תפילת הציבור. מהי הדרך הנכונה לעשות זאת? זו שאלה עתיקת יומין. נעמוד על שיטות רבות, תוך תשומת לב לשאלה מה באו הפוסקים השונים להרוויח בכל שיטה.

א. שגם הבקיאים יצאו ידי חובה מן החזן

ספר כלבו סימן כז

צבור שלא התפללו ואין שהות ביום להתפלל הצבור בלחש ולירד שליח צבור לפני התיבה, אף על פי שאסור לבא לידי כך, אפילו הכי יוצאין הצבור ידי חובתן בתפלת שליח צבור, וזהו חובתן, צריכין הצבור לעמוד אחריו בשעה שהוא יורד מראש התפלה ועד סופה, כאדם שהוא מתפלל לעצמו, ואין מפסיקין, ואין משיחין, ועונין קדושה

לכאורה דברי הכלבו מבוססים על מה שלמדנו לעיל. שליח הציבור יכול להוציא את הציבור ידי חובתו. אינו נכון שהבקיאים יצאו ידי חובה מתפילתו, אך במצבי דחק ניתן לעשות זאת. אם חזרת הש"ץ תתחיל אחרי השקיעה, עדיף שהציבור יצאו ידי חובה מתפילתו, כדינם של האינם בקיאים.

ב. חזרת הש"ץ שלמה, יחד עם הציבור

הרמב"ם נשאל אם מנהג המקומות בהם החזן והציבור מתפללים את תפילת מוסף של ראש השנה יחד הוא מנהג נכון.

שו"ת הרמב"ם סימן רנו

בתפלת שחרית ומוסף בשבתות וימים טובים, לבד בגלל ריבוי האנשים, אעשה אותה לתפלה אחת כמנהגכם במקומכם במוסף ראש השנה, וכן אם אירעה לנו תפלת מנחה באיחור מאד, עד שאחוש שמא תשקע החמה, אעשה, ששליח צבור יסדיר התפלה בקול רם וקדושה. וראינו, שאין בזה הפסד כלל, לפי שמי שאינו בקי יצא בשמיעת התפלה, והבקי יתפלל לעצמו עם שליח הציבור מלה במלה

הרמב"ם אומר שאכן, במקום דחק וצורך נכון לוותר על תפילת הלחש ולהתפלל עם החזן מילה במילה (כמובן שמי שאינו בקי יקשיב לתפילת החזן, כמו שהיה עושה בכל מקרה).

הרמב"ם אומר שיש סיבה נוספת לדלג על תפילת הלחש כאשר יש ציבור גדול – משום "עת לעשות לה!"

ומה שחייב אותי לעשות זאת הוא, שהאנשים כולם בשעת תפלת שליח ציבור אינם משגיחים למה שהוא אומר, אלא מסיחין זה עם זה ויוצאין והוא מברך ברכה לבטלה כמעט, הואיל ואין שומע לה. וכל מי שאינו בקי, כאשר הוא רואה תלמידי חכמים וזולתם מסיחין וכחין ורקין ומתנהגין כמי שאינו מתפלל בשעת תפלת שליח ציבור, עושה גם הוא כזה ונקבע בלבבות האנשים כולם, שאין תפלה אלא בעת הלחש. ואנו אומרים באיסורי תורה עת לעשות לדי הפרו תורתך ומכל שכן בתקנת התפלה ובזה יש משום הסרת חלול השם, שחושבים בנו שהתפלה אצלנו שחוק ולעג, (ובדבר שיש בו) כדי להוציא האנשים כולם מידי חובה, כפי שזה גלוי לעין. אבל כשנתפלל בשאר ימות החול באנשים מועטים בקיאים, אנו מקיימים התקנה הראשונה ומתפללים לחש ובקול רם. וכתב משה.

ראינו לעיל שחוסר ההקשבה בחזרת הש"ץ הפריעה לרמב"ם. הרמב"ם מציע לבטל את החזרה, וכולם יתפללו יחד.

פוסקים רבים התנגדו למנהג זה. לכאורה מפני שהוא מבטל את התקנות שלמדנו בתחילת היחידה:

פסקי רי"ד מסכת ברכות דף ל עמוד א

אינו טוב לעשות כך, להתפלל שליח ציבור תפילת המוסף בקול והציבור יאמרו עמו בלחש דיבור ודיבור ויענו עמו קדושה, אלא יתפללו אותה ביחיד תחילה, ככל התפילות, ואחר כך יאמר אותה שליח ציבור בקול, כל שכן בשחרית ומנחה

הרדב"ז מבאר שתקנת הרמב"ם לא פשטה, וגם אין הצדקה להמשיך אותה –

שו"ת רדב"ז חלק ד סימן צד (אלף קסה)

תשובה כל בעלי הדין והרב המתקן תקנה זו מודים כי מדין הגמרא בבבלי וירושלמי והגאונים וכל הפוסקים ראוי לצבור שיתפללו שתי תפלות אחת בלחש ואחת בקול רם וכן נוהגין בכל הגלילות זולת המלכות הזו אשר פשטה בו תקנה זו ועתה כולם חזרו לדין הגמרא זולת קהל המוסתערב אשר במצרים ושאלתי את פי הבאים מארץ עדן ואמרו שגם הם מתפללים ב' תפלות וזה ראייה שלא פשטה תקנה זו יותר ממלכות מצרים וגלילותיה וכיון שכן לא היתה תקנה קבועה ולענין מה שטענו כי הסבה שבשבילה נתקנה תקנה זו עדיין במקומה עומדת ולמעט בשבתות ומועדים שיש רוב עם נתפלל תפלה אחת כפי התקנה. אדרבא אני מעיד מה שראיתי בעיני שהשליח צבור לא הגיע לחצי התפלה וכבר השלימו רוב הקהל וחזרו לדבר זה עם זה והדרן קושיין לדוכתא ונמצינו עוברין על דברי הגמרא והפוסקים ובעלי הקבלה ולא הועלנו כלום בתקנתנו כי הרב ז"ל לא תיקן אלא שיהיו מתפללין עם שליח צבור מלה במלה כאשר כתב בתשובותיו פעמים שלש וכיון שלא הועלנו כלום נחזור לדין הגמרא דאנן סהדי שאם היה הוא ז"ל קיים היה מחזירם לדין הגמרא כיון שלא נתקיימה מחשבת תקנתו וזה ברור מאד

יש לציין שהרדב"ז וגם הרי"ד מתנגדים לתקנת הרמב"ם, שקיבע את חזרת הש"ץ ללא תפילת לחש בשבתות וחגים. לא ברור בדבריהם שהם חולקים על כך שזהו פתרון נכון וראוי בשעת הדחק. למרות זאת, הבית יוסף מעיד שכך נהגו במקומות רבים:

בית יוסף אורח חיים סימן קכד אות ב

עכשיו נהגו ברוב המקומות להתפלל לכתחילה שליח ציבור תפילת המנחה בקול רם כדי שיענו קדושה אחריו ולא יצטרך לחזור ולהתפלל בקול רם

למהרי"ל היה מנהג מעט שונה –

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות תפילה אות ה

אם שהה עם החזרה סמוך לצאת הכוכבים ... ש"צ שהיה להם אז התפלל י"ח דמנחה בקול רם, וכלם התפללו עמו. רק צוה לאחד מהן שהוא לא יתפלל עדיין כדי שיענה אמן אחר ש"צ, או יקרא אחד מבני העיר שהתפלל כבר והוא יענה

לכאורה המהירי"ל מנסה להרוויח את שתי השיטות הקודמות – מצד אחד, הבקיאים אינם יוצאים ידי חובה משליח הציבור, וכן אינם מוותרים על תפילת הלחש האישית. מצד שני, לפי מנהג הרמב"ם יתכן ואיש לא ענה אמן לברכת החזן! על כן הקפיד המהירי"ל שיהיה מי שיענה אחריו.

ג. שלוש ראשונות ואחרונות בקול עם החזן, אמצעיות בשקט

במקום אחר הבית יוסף מביא את מנהג ספרד:

בית יוסף אורח חיים סימן רלד אות א

הספרדים אין נוהגים לחזור שליח ציבור התפלה במנחה, אלא מתפלל שליח ציבור עם הציבור בקול רם, ואומר קדושה וברכת אתה קדוש, ואחר כך אומר האמצעיות בלחש עם הציבור, ומתחיל רצה בקול רם, וגומר תפילתו בקול רם

מנהג זה דומה למנהג הקודם. בשונה ממנו, לפי מנהג זה אומרים את הברכות האמצעיות בשקט. הרדב"ז ניסה לברר מניין מנהג זה, שנראה לו משונה:

שו"ת רדב"ז חלק ז סימן ה (אלף עט)

ראיתי במקצת מקומות שהחזן אומר ג' ראשונות וג' אחרונות בקול רם ואמצעיות בלחש, וזה המנהג אינו לא כדין הגמרא ולא כסברת הרב ז"ל (הרמב"ם), והוא מבואר הטעות, כי מי שאינו יודע לא יצא ידי אמצעיות, ולא ידעתי טעם לזה המנהג. ושאלתי את פי אחד משלוחי צבור, ואמר לי: מפני שהחזן צריך לשאול צרכיו באמצעיות, אומר אותם בלחש. אמרתי לו: מפני תקנתך אתה מקלקל את אחרים! ומי שרוצה לעשות כן צריך לדקדק תחלה אם יש שם מי שאינו יודע יתפלל הכל בקול רם להוציא את מי שאינו יודע!

ההסבר שהוצע בפני הרדב"ז הוא שהברכות האמצעיות הן בקשות אישיות. כאשר שליח הציבור מתפלל תפילת לחש לפני שחזר על התפילה, הוא מבקש את הבקשות האישיות הללו, ולאחר מכן מבקש אותן בבקשות של כלל הציבור. בלית תפילת לחש, החזן נאלץ לבקש את בקשותיו האישיות תוך כדי התפילה שאומר בקול רם. לכן הוא אומר את הבקשות הללו בשקט, ולאחר מכן חזר לתפילתו הרגילה.

ד. תפילת לחש, וחזרת הש"ץ עד "האל הקדוש"

שבלי הלקט מביא שגם הגאונים התנגדו לרעיון של הרמב"ם, והציעו פתרון שונה:

ספר שבלי הלקט ענין תפילה סימן מז

דין מנחה עם חשיכה כשאין שהות ביום להתפלל בלחש בעשרה ולהסדיר החזן את התפלה לענות קדושה עד שלא תחשך.

מצאתי לרבינו אפרים שכתב בשם רב האי גאון זצ"ל דצבור דדחיקא להו שעתא בבי שמשיה לצלויי בלחשא והדר לנחותי שליח צבור. דלית ליה לשליח צבור למיחת ולאפקיעינהו ידי חובתייהו בקול רם, לפי שמצות תפלה בלחש כדילפינן מהלכתא גיברתא דחנה ולא נפקי ידי חובתייהו בין יחיד בין צבור אלא בלחש ... ותקנתייהו, דמצלי כולהו בלחש כמצות תפלה, והדר נחית שליח צבור ואומר "מגן" ו"מחיה" וענו קדושה, ומסיים "האל הקדוש", ואמר "יתגדל ויתקדש" אי ליכא שהות ביום למגמר י"ח. והכין נהוג רבנן במתיבתא כד דחיקא להו שעתא, וכן ראוי לעשות

הגאונים מתנגדים לויתור על תפילת לחש. הם מעדיפים לוותר על כך ששליח הציבור יחזור על כל התפילה בכדי שהציבור יתפללו בלחש. הם מורים לחזור רק עד "האל הקדוש", בכדי להרוויח את אמירת הקדושה. שימו לב שיש כאן שינוי מהותי מהשיטות הקודמות. בשיטות הקודמות החזן התפלל תפילה שלמה, אך היה ויתור (מסוים) על תפילת הלחש. לפי השיטה הראשונה – היחידים אינם מתפללים. לפי השנייה והשלישית הם מתפללים בלחש, אך במקביל לתפילת שליח הציבור. בכל מקרה, תפילת שליח הציבור נאמרת מתחילה ועד סוף.

למדנו בתחילת היחידה שחז"ל למדנו מתפילת חנה שיש חשיבות לכך שהתפילה תהיה בלחש דווקא. יתרה מזו, מכיוון שהפסיקה במשך השנה היא נגד רבן גמליאל, הרי שהתפילה העיקרית היא תפילת הלחש, וחזרת שליח הציבור נועדה רק להוציא את שאינם בקיאים ידי חובתם! לאור כל זאת, אומר רב האי גאון שבשעת דחק, כאשר אנו נדרשים לבחור בין תפילת לחש לבין חזרת הש"ץ, יש לבכר את תפילת הלחש.

אחרי שאמרנו זאת, נשוב לדברי הרדב"ז. יתכן חזו כוונתו: יש הבדל בין החלק הכללי יותר של התפילה – שלושת הברכות הראשונות והאחרונות, לבין הבקשות האישיות, שאנו צריכים לבקש אותן באותו האופן שבקשה חנה.

עולה שלפי שיטת רב האי גאון שיטת הקיצור היא על ידי אמירה חלקית של תפילת שליח הציבור!

התבוננות נוספת יכולה להעלות שבעצם יש כאן קיום של תקנה אחת מתוך השתיים: בתחילת היחידה למדנו שחזרת הש"ץ נועדה להוציא את מי שאינו בקי. הרא"ש אומר שלאחר מכן הוסיפו גם את הקדושה, ולכן יש סיבה נוספת לחזרת הש"ץ.

בדרכו של רב האי, אין אפשרות לאינם בקיאים לצאת ידי חובה. הרי שליח הציבור אינו אומר את התפילה כולה! מטרת אמירת שלושת הברכות היא רק בכדי לקיים את הפן של הרא"ש, של אמירת הקדושה. אם כך, בשעת דחק כזו רב האי אומר לקיים רק את הקדושה, ולוותר לחלוטין על תקנת חזרת הש"ץ. גם שליח הציבור אינו חוזר על התפילה, אלא רק מקיים את התקנה של אמירת הקדושה.

מלשון הרדב"ז משמע שמה שמפריע לו בתקנה שהוא מציג זה העניין הזה. אין כאן קיום של תקנת חזרת הש"ץ המקורית, אלא רק תקנות קדושה ומודים דרבנן. משמע שהוא דוחה את האפשרות שחזרת הש"ץ תאמר רק כדי לקיים את התקנה הזו. אם היא איננה מקיימת את התקנה המקורית, יש להתפלל אותה בלחש כדינה!

(הערה עיונית: בפרק הקודם למדנו שהרב פיינשטיין חלק על החתם סופר, שבט הלוי והגרי"ד. הללו סבורים שלחזרת הש"ץ יש מדרגה גדולה של תפילת הציבור, ואילו הרב פיינשטיין סובר שהיא בסך הכל נועדה להוציא את אלו שאינם בקיאים ידי חובתם, אך היא איננה תפילת הציבור. יש מקום לומר שהראשונים בסוגיה זו חלוקים במחלוקת דומה. הרב פיינשטיין הולך בשיטת רב האי גאון (והרדב"ז), ואילו הראשונים האחרים, המבכרים את חזרת הש"ץ תוך ויתור על תפילת לחש, נוטים לכיוון הפוסקים האחרים. כמובן שמדובר על נטייה, וממש אין הכרח לתלות את השיטות זו בזו).

לכאורה חיתוך זה של חזרת הש"ץ העיבה על הפוסקים, ולכן נוצר מנהג הפוך:

ה. תפילת שליח הציבור בקול עד "האל הקדוש", והציבור מתחיל להתפלל לאחר מכן

בעל התוספות יום טוב בהגותו על הרא"ש אומר שאצלו נהוג ההפך מהמובא בשבלי הלקט:

דברי חמודות מסכת ברכות פרק ד סימן ג

במדינות אלו עושים בהפך, שהש"ץ מתחיל בקול רם ואומר עד האל הקדוש ומסיים כל הי"ח, והציבור כשענו אמן ד'האל הקדוש' מתפללים אחר כך כל א' וא' בלחש. ויראה לי שאם אין מי שיענה אמן על ברכות הש"ץ, שלא יגמור תפלתו בקול רם, אלא יגמור אותה בלחש

שליח הציבור מתחיל את תפילתו בקול מיד. אחרי שהציבור ענו על קדושה ו'האל הקדוש' איש איש מתחיל את תפילת הלחש שלו.

בדרך זו מרוויחים את תפילת הלחש, תפילת חנה שרב האי התעקש שגם בשעת דחק לא לוותר על אמירתה בנפרד מחזרת הש"ץ. מצד שני, תפילת שליח הציבור איננה נקטעת באמצע. החזן אומר את התפילה כרגיל, אלא שאת החלק הראשון אומר בקול כתפילת הציבור, ואילו את החלק השני אומר בלחש, כתפילה בציבור.

דברי חמודות'	שבלי הלקט	'ספרד'	רמב"ם	כלבו	
שליח ציבור מתחיל תפילתו מיד – שלוש ראשונות בקול, לאחר מכן ממשיך בשקט במקביל לתחילת תפילת הלחש של הציבור	ציבור מתפלל לחש כרגיל. לאחר מכן ש"צ חוזר רק עד 'האל הקדוש'	חזן אומר שלוש ראשונות ואחרונות בקול. ציבור מתפללים במקביל	חזן מתפלל הכל בכל. ציבור מתפללים במקביל	חזן מתפלל הכל בקול. ציבור יוצא ידי חובה מתפילתו	עיקרון
כרגיל, אך אחרי שענו על קדושה ו'האל הקדוש'	כרגיל!	במקביל לחזן, ברכות הבקשה בלחש	במקביל לחזן	אין	תפילת היחיד
שלוש ראשונות. השאר בלחש כתפילת היחיד	קטועה – רק עד 'האל הקדוש'	שלוש ראשונות ואחרונות. אמצעיות בלחש כתפילת יחיד	מתחילה ועד סוף	מתחילה ועד סוף	תפילת שליח הציבור בקול

להלכה**שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלת המנחה סימן רלב סעיף א**

אם השעה דחוקה, יתפללו בלחש ואחר כך יאמר שליח ציבור: מגן, ומחיה, ויענה קדושה, ומסיים: האל הקדוש, אם אין שהות ביום לגמור י"ח ברכות. הגה: ויש אומרים שיתפלל השליח צבור עם הקהל בקול רם, וכן נוהגין

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד סעיף ב

וכן אם הוא שעת הדחק, כגון שירא שיצבור זמן התפלה, יוכל להתפלל מיד בקול רם, והצבור מתפלל עמו מלה צמלה בלחש עד לאחר האל הקדוש, וטוב שיהיה אחד לכל הפחות שיענה אמן אחר ברכת הש"י

השולחן ערוך מביא את שיטת שבלי הלקט. הרמ"א מביא את המנהג המובא בדברי חמודות (שימו לב שניתן להבין את דבריו בשני אופנים – א. החזן מתחיל בקול ואומר בקול את התפילה כולה. הציבור מצטרף אליו עד "האל הקדוש" ואז ממשיכים ללא הקפדה שהתפילה תאמר במקביל. ב. החזן והציבור אומרים עד "האל הקדוש יחד", לאחר מכן כולם אומרים בשקט. הביאור הלכה (ד"ה *בלחש) אומר שלכאורה מן הפוסקים נשמע שנכון שהחזן ימשיך בקול, אך נהוג שיעבור ללחש, כפי שמובא בדברי חמודות).

הרמ"א גם מוסיף את ההקפדה של המהרי"ל – שיהיה לפחות אחד שיענה 'אמן' אחר ברכות שליח הציבור. ההצדקה לומר את התפילה בקול (ולא כדרך שלימדה אותנו חנה) היא שזו תפילת הציבור, והציבור צריכים להיות שותפים לה. אך בכדי להיות שותפים, המהרי"ל אומר שצריך שלכל הפחות מישהו יענה אמן. מצד שני, הציבור רוצים להצטרף לתפילתו.

המשנה ברורה אומר שבמקום דוחק ניתן לוותר גם על הקפידא של המהרי"ל:

משנה ברורה סימן קכד ס"ק י

אם השעה דחוקה ביותר די במה שהתינוקות יענו אמן או יזמינו לאחד שכבר התפלל שיענה אמן אם אפשר להם בקלות וא"ל אין להקפיד ע"ז כלל

מצד שני, אם ניתן, המשנה ברורה מורה שעדיף שהציבור לא יתחילו את תפילת הלחש עד אחרי "האל הקדוש":

משנה ברורה סימן קכד ס"ק ח

אם אין השעה דחוקה כ"כ לא יתחילו הציבור רק לאחר שאמר השי"י האל הקדוש:

ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות סימן רלב סעיף א

מה שיש נוהגים שמתפללים תפלת מנחה מקוצרת, בלי חזרת השליח צבור, אין מנהג זה נכון לפי ההלכה, וחובה לבטלו. אולם אם יש מניין מצומצם, ומתוך העשרה ישנם כמה אנשים שאינם מהוגנים, שלא יטו אוזן קשבת לשמוע את חזרת השליח צבור, ולענות אמן, יש להעדיף באופן כזה להתפלל תפלת שמונה עשרה אחת, בין בשחרית ובין במנחה. וכשיש שם מניין של יראי שמים, ומכל שכן כשיש שם מספר גדול, שלא ייבצר שיש עשרה המכוונים לפחות בסוף הברכות של החזרה, חובה להתפלל מנחה עם החזרה, וחלילה להקל. ולכן חובה קדושה מוטלת על ראשי הישיבות לבטל מה שנהגו בכמה ישיבות, לדלג על חזרת השליח צבור, ולהחזיר עטרה ליושנה ולהנהיג חזרת השליח צבור, כתקנת גאוני ישראל, ויעמדו על המשמר וישגיחו שהקהל יטו אוזן קשבת לברכותיו של השליח צבור לענות אמן.

סעיף ג

כשהזמן מצומצם והשליח צבור אומר תפלה אחת בקול רם, עד האל הקדוש, נכון יותר שכל הקהל יתפללו תפלת העמידה מלה במלה עם השליח צבור, וכשיגיע לקדושה יאמרו יחד כל נוסח הקדושה, וימשיכו התפלה בלחש, וזה יותר נכון ממה שיש נוהגים להמתין מלהתפלל עד לאחר שמסיים השליח צבור ברכת האל הקדוש, כדי לענות אמן אחר ברכותיו, ואחר כך מתחילים להתפלל תפלת שמונה עשרה, וכן המנהג כסברא ראשונה.

פסקי תשובות אורח חיים סימן רלב אות ב

מנחה קצרה: סדר תפילתה נחלק בין מנהגי הספרדים לאשכנזים. הספרדים נוהגים שכל הקהל מתחיל יחד עם השי"י שמונה עשרה, והשי"י אומר בקול, והקהל אחריה בלחש, וקדושה עונים אחר השי"י בקול, וממשיך השי"י בקול עד האל הקדוש.

והאשכנזים נוהגים שהקהל ממתין ומקשיב לתפילת השי"י עד אחר 'האל הקדוש', ואחר כך מתחילים הם תפלתם בלחש, ובשעת הדחק שאין שהות להמתין עד שיאמר השי"י עד 'האל הקדוש' נוהגים גם האשכנזים כהספרדים, ומתחילים התפילה יחד עם השי"י, אך אם אין שם מי שכבר התפלל (ואפילו קטן) שיוכל לענות אמן אחר ברכת השי"י נכון שלכל הפחות אחד מהתפללים ימתין ולא יתפלל יחד עם השי"י (כדי שיהיה מי שעונה אמן אחר השי"י) אם אין השעה דחוקה ביותר

לסיכום:

חזרת הש"ץ – את מי הוא מוציא ידי חובתו?

חלקו תנאים במשנה (ראש השנה פרק ד ט) אם תפילת לחש נועדה לאפשר לשליח הציבור זמן להסדיר את תפילתו, בלבד, או שהבקיאים יוצאים ידי חובתם בתפילה זו, מכיוון שאינם יכולים לצאת ידי חובת תפילתם משליח הציבור, ורק שליח הציבור מתפלל בלחש להסדיר תפילתו עבור אלו שאינם בקיאים.

מכיוון שמטרת תפילת הלחש של שליח הציבור נועדה לעזור לו להסדיר את תפילתו, הרב פיינשטיין פוסק שהנוהג להתפלל בנוסח מסוים, ומשמש שליח ציבור בבית כנסת הקבוע לו נוסח שונה, יתפלל את תפילת הלחש בנוסח בו יחזור על תפילתו, שהרי זו מטרת תפילת הלחש שלו. פוסקים רבים (שואל ומשיב, מנחת יצחק, הרב שטרנבוך) כותבים שאין לחוש לכך, משתי סיבות: א. בימינו שליח הציבור מתפלל מתוך הסידור, ולכן כבר בטל הצורך בהכנת והסדרת תפילתו. על כן חזרה תפילתו להיות כתפילת היחידים. ב. ההבדלים בין הנוסחים אינם מעכבים. גם אם "יטעה" ויאמר נוסח שונה משלו, אין מי שסובר שאינו יוצא ידי חובתו. על כן גם באמירת הנוסח השני מקיים את ההכנה הדרושה לחזרתו על התפילה.

מסקנת הגמרא היא שבכל השנה כולה הבקיאים אינם יוצאים ידי חובתם מתפילת שליח הציבור, רק בימים הנוראים, בהם כולם אינם בקיאים במיוחד. וכך פוסקים הרמב"ם והשו"ע. ברם, בכדי לצאת ידי חובה מתפילת שליח הציבור, על המתפלל לכוון לכל מילה של שליח הציבור. לכן פוסק הטור שאכן ניתן לצאת ידי חובה משליח הציבור בימים הנוראים, אך עדיף להתפלל מן הסידור. בנוסף, המגן אברהם אומר שמכיוון ששליח הציבור מוסיף פיוטים, אין אפשרות לצאת ידי חובת תפילת היחיד מתפילתו.

הרמב"ם נשאל אם לא יהיה נכון יותר לבטל את תפילת שליח הציבור, שהרי כולם כבר הורגלו להתפלל בעצמם. הרמב"ם אומר ש"לא פלוג רבנן". כלומר – אם נתחיל לבחור מתי לקיים את תקנות חז"ל, לא נקיים אותן גם במקומות עבורן התקנה תוקנה.

הרא"ש אומר שאחרי שתיקנו קדושה ומודים דרבנן, ודאי שאין אפשרות לוותר על חזרת שליח הציבור. הבן איש חי הביא מהאר"י שאמנם חזרת הש"ץ תוקנה מסיבות הלכתיות, אך היה גם צורך קבלי גדול בתקנה זו. לחזרת שליח הציבור ישנה משמעות קבלית גדולה, ועל כן אין לוותר עליה, גם אם אין סיבה הלכתית להמשיך לומר אותה. יש לציין שאמנם אין דרכנו לעסוק בנסתרות, אך בהמשך נראה שגם בבית בריסק ואצל פוסקים קלאסיים נוספים עמדו על משמעות חזרת הש"ץ כבעלת משמעות העומדת לעצמה.

השלמת קטעי תפילה בעזרת שליח הציבור

אמנם נפסק להלכה שרק האנשים שאינם בקיאים יוצאים ידי חובת תפילתם על ידי שמיעת חזרת הש"ץ. אך בגמרא (ברכות דף כט ע"א) נאמר שמי ששוכח הזכרה מסוימת, ששכחה מחייבת חזרה על התפילה, יכול להשלימה על ידי שמיעתה משליח הציבור. הבה"ג פוסק את הדברים, ובעקבותיו השו"ע. בעלי התוספות מבארים שמכיוון שכבר התפלל את עיקר התפילה, גם הבקי יכול להשלים בעזרת שמיעת חזרת הש"ץ (הערנו שיתכן והדברים קשורים לשאלה שנגענו בה ביחידה הקודמת, אם שכחת ההזכרות הללו, כמוה כשכחת התפילה כולה, או שמא יש לחזור על התפילה רק בכדי לייצר את המשבצת המתאימה להצבת ההזכרות). ברם, עליו לשמוע ולהתרכז בכל מילה. לאור זאת אומרים המהרש"ל ה"ב"ח והמשנה ברורה שעדיף לא לסמוך על החזרה. בדומה לכך, בשו"ת הרא"ש פוסק שהמבקש לצאת ידי חובת תפילתו על ידי שמיעת חזרת הש"ץ, והסיח דעתו ממנה, אינו יוצא ידי חובה. הביאור הלכה מעיר על הדברים – א. השומע כעונה. אם כך, אין מקום להבחין בין האומר את התפילה, ודעתו מוסחת, לבין השומע את התפילה משליח הציבור. ב. גם אם נתייחס לחלק בו לא התרכז, או לא שמע, כאילו לא אמרו, ככל וחלק זה אינו חתימת הברכה, הרי שיוצא ידי חובה. כאמור, בפועל במשנה ברורה חושש לדברי המהרש"ל והב"ח. הברכי יוסף מרחיב את אפשרות ההשלמה למי שפספס תפילה. במקום תפילת התשלומין, ביכלתו לשמוע את חזרת הש"ץ (אמנם פוסקים מאוחרים יותר צמצמו את היכולת הזו להשלמת תפילת ערבית, שהיא רשות מעיקרה).

האם תפילה עם חזרת הש"ץ נחשבת תפילה בציבור?

לסיכום:

הפוסקים דנו במספר ראיות לכך שתפילת לחש יחד עם שליח הציבור נחשבת תפילה בציבור.

יחיד המתחיל את תפילתו באיחור

למדנו ביחידה הקודמת כי המאחר לתפילה והציבור כבר נעמדו לתפילת לחש אינו מתחיל את תפילת הלחש אלא אם כן משער שיוכל לסיים את תפילתו לפני שהציבור יגיעו לקדושה. הרמ"א אומר שלא יתחיל את תפילתו עם שליח הציבור, אלא ימתין ששליח הציבור יסיים את ברכת "האל הקדוש". הרב פיינשטיין מוכיח מכך שתפילה מקבילה לשליח הציבור איננה נחשבת תפילה בציבור.

הערנו על דבריו שתי הערות:

- יתכן והתפילה יחד עם שליח הציבור היא תפילה בציבור, ואף על פי כן יש עדיפות לאמירת הקדושה כדינה.
 - הרמב"ם פוסק שהמאחר יכול להתפלל מילה מילה עם שליח הציבור, לכאורה להיפך מפסיקת הרמ"א. פוסקים רבים (אליה רבה, פרי מגדים, משנה ברורה) פוסקים שניתן לסמוך על דבריו (ויתכן שהשו"ע פוסק כמותו). לכאורה המשמעות היא ששיטת הרמ"א היא דעת יחיד.
- הרב פיינשטיין אומר שגם הרמב"ם אינו סובר שהתפילה יחד עם שליח הציבור היא תפילה בציבור, אלא שאין הפסד באמירת קדושה יחד עם שליח הציבור. אם כך, אין סיבה להמתין ששליח הציבור יסיים את הקדושה, אך אין זה אומר שתפילה יחד עמו נחשבת תפילה בציבור.

אמירת קדושה באמצע בתפילה

בגמרא (מסכת ברכות דף כא ע"ב) נאמר ונפסק שיחיד אינו אומר קדושה ללא הציבור, ולכן אין להתחיל את תפילת הלחש באופן שימנע את המענה על הקדושה עם הציבור. אך בעלי התוספות אומרים שאם מתפלל במקביל לתפילת החזן ויחד עמו, יאמר את הקדושה עמו, מילה במילה, מכיוון שזו איננה תפילת יחיד. משמע מניסוח זה שהתפילה המקבילה לשליח הציבור איננה תפילת יחיד!

הרב פיינשטיין מדייק את ההיפך – לבעלי התוספות ברור שהתפילה המקבילה לתפילת שליח הציבור היא תפילת יחיד, ולא תפילת ציבור. שאר הציבור יכולים לענות על הקדושה, מכיוון שהם כבר הצטרפו לציבור בתפילת הלחש. אדם זה, שלא התפלל עם הציבור קודם לכן, מתפלל ביחידות. החידוש הוא שמכיוון שמתפלל עם שליח הציבור, מותר לו לענות על הקדושה, למרות שתפילתו איננה תפילת הציבור.

(הערנו שהנמצא בתפילתו בזמן ששליח הציבור מגיע לקדושה, אך נמצא בחלק שונה בתפילה, אינו עונה עמו. לפי רש"י יעצור במקומו ויכוון לצאת בשמיעה מן החזן. לפי בעלי התוספות אסור לעצור באמצע הברכה ולשמוע, מכיוון שהשמיעה כמוה כדיבור, ואין לדבר בדברים אחרים באמצע תפילת הלחש, אפילו לא לאמירת פסוקי הקדושה! להלכה נפסק שיסיים את הברכה העומד בה וישמע משליח הציבור).

דברי הפוסקים

הפרי מגדים מתלבט אם חזרת הש"ץ היא תפילת הציבור לעניין היחיד המצטרף במקביל אליו.

החתם סופר אומר שאדרבה, עיקר התפילה בציבור היא חזרת הש"ץ! אמירה זו מתחברת לדברי הבן איש חי בשם האר"י שלמדנו לעיל. אמנם חזרת הש"ץ נוצרה מסיבות הלכתיות, אך משמעותה רוחנית וקבלית נשגבה. דבריו גם מצטרפים לדברי שבט הלוי ודברי הגרי"ד סולוביצ'יק, האומר שאחרי תקנת חז"ל נוצרו שני דברים – תפילה בציבור, דהיינו, עשרה העומדים יחד ומתפללים, ותפילת הציבור, שהיא חזרת הש"ץ. לאור הבחנה זו, שבט הלוי מבחין בין יחיד המתפלל עם הציבור, לבין יחיד המתפלל עם שליח הציבור.

הרב פיינשטיין מצביע על כך שכל הראשונים התמודדו עם השאלה מדוע יש צורך בחזרת הש"ץ. אם אכן דברי האחרונים הללו נכונים, מדוע הרמב"ם והרא"ש כתבו תשובות הרבה פחות עוצמתיות?

הרב פיינשטיין מוכיח מן הגמרא, האומרת שהמאחר לתפילה יתחיל את תפילתו אחרי ברכת "האל הקדוש" ולא יחד עם שליח הציבור, שזו איננה נחשבת תפילה בציבור.

האשל אברהם מבוטשאטש דוחה את הראיה, ואומר שיתכן ושם מדובר על אדם שלא יצליח להתפלל יחד עם הציבור.

אך מעבר לכך אומר הרב פיינשטיין – אם אכן זו הדרך האידיאלית להתפלל, מדוע איננו תמיד מתפללים יחד? מדוע אנו מתפללים בלחש ומפסידים את המעלה הגדולה הזו?

כאמור, שבט הלוי והגרי"ד אומרים שאם יעשה כך, יפסיד את התפילה בציבור, שהיא מעלה נפרדת ממעלת תפילת הציבור.

”הייכע קדושה”

מסיבות שונות, פעמים רבות ישנו צורך לקצר את תפילת הציבור. מהי הדרך הנכונה לעשות זאת? זו שאלה עתיקת יומין. עמדנו על חמש שיטות:

- א. כלבו – ויתור על תפילת יחיד. שליח הציבור מוציא את כולם ידי חובתם בתפילת לחש כולה בלבד.
- ב. רמב"ם – שליח הציבור מתחיל את תפילתו מיד. מי מהציבור שיודע את התפילה מתפלל במקביל. האחרים יוצאים ידי חובה ממנו. הרי"ד והרדב"ז התנגדו לכך. למהרי"ל מנהג דומה, אך היה מבקש ממתנדב שלא יתפלל אלא יענה לשליח הציבור.
- ג. מנהג ספרד המופיע בבית יוסף – שליח הציבור מתחיל יחד עם הציבור. אחרי הברכה השלישית כולם חוזרים להתפלל בשקט, ובברכת "רצה" שליח הציבור ממשיך בקול.
- ד. שבלי הלקט בשם רב האי גאון – תפילת לחש רגילה. לאחר מכן החזן חוזר רק עד "האל הקדוש", וזהו.
- ה. דברי חמודות - שליח הציבור מתחיל את תפילתו בקול מיד. אחרי שהציבור ענו על קדושה ו'האל הקדוש' איש איש מתחיל את תפילת הלחש שלו.

שליח ציבור	רמב"ם	ספרד	שבלי הלקט	דברי חמודות
עיקרון	חזן מתפלל הכל בקול. ציבור יוצא ידי חובה מתפילתו	חזן אומר שלוש ראשונות ואחרונות בקול. ציבור מתפללים במקביל	ציבור מתפלל לחש כרגיל. לאחר מכן ש"צ חוזר רק עד 'האל הקדוש'	שליח ציבור מתחיל תפילתו מיד – שלוש ראשונות בקול, לאחר מכן ממשיך בשקט במקביל לתחילת תפילת לחש של הציבור
תפילת היחיד	אין	במקביל לחזן, ברכות הבקשה בלחש	כרגיל, אך אחרי שענו על קדושה ו'האל הקדוש'	כרגיל, אך אחרי שענו על קדושה ו'האל הקדוש'
תפילת שליח הציבור בקול	מתחילה ועד סוף	שלוש ראשונות ואחרונות. אמצעיות בלחש כתפילת יחיד	קטועה – רק עד 'האל הקדוש'	שלוש ראשונות. השאר בלחש כתפילת היחיד

להלכה

פסקי תשובות אורח חיים סימן רלב אות ב

מנחה קצרה: סדר תפילתה נחלק בין מנהגי הספרדים לאשכנזים. הספרדים נוהגים שכל הקהל מתחיל יחד עם הש"ץ שמונה עשרה, והש"ץ אומר בקול, והקהל אחריו בלחש, וקדושה עונים אחר הש"ץ בקול, וממשיך הש"ץ בקול עד ה'אל הקדוש'.

והאשכנזים נוהגים שהקהל ממתין ומקשיב לתפילת הש"ץ עד אחר 'האל הקדוש', ואחר כך מתחילים הם תפלתם בלחש, ובשעת הדחק שאין שהות להמתין עד שיאמר הש"ץ עד 'האל הקדוש' נוהגים גם האשכנזים כהספרדים, ומתחילים התפילה יחד עם הש"ץ, אך אם אין שם מי שכבר התפלל (ואפילו קטן) שיוכל לענות אמן אחר ברכת הש"ץ נכון שלכל הפחות אחד מהתפללים ימתין ולא יתפלל יחד עם הש"ץ (כדי שיהיה מי שעונה אמן אחר הש"ץ) אם אין השעה דחוקה ביותר

ביחידה זו למדנו על חזרת הש"ץ. ביחידה הבאה נעסוק באמירת 'קדושה'.